

Examining the Challenges of Rentier and Centralized Government in the Context of Islamic State-Building Based on the Quran and the Prophetic Tradition

Elmira Raghibi Alateymouri *

Received on: 31/05/2024

Mohammad Bagher Ghalibaf **

Accepted on: 27/10/2024

Mohammad Mahdi Shahmoradi Fereidouni ***

Abstract

Purpose: State-building based on the model of the Islamic Revolution is one of the most significant challenges confronting the Islamic Republic of Iran. The term "challenge" refers to the obstacles and problems that stand in the achievement of the ultimate goal of the Islamic Revolution: the establishment of a new Islamic civilization. State-building should be viewed as a crucial objective. Until its importance is clearly articulated, it will be challenging to plan for and pursue other goals of the Islamic Revolution. The present study aims to identify and analyze the structural challenges faced by the Iranian government, particularly rentierism and centralization. It also seeks to provide solutions grounded in the teachings of the Quran and the life of the Prophet to address these challenges.

Methodology: Using descriptive-analytical and meta-analytical-historical methods, along with qualitative and fundamental data analysis, this research demonstrates that rentierism and state centralization—two significant challenges—have severely impacted both the efficiency and justice in the governance system. The methods employed are as follows: Initially, a descriptive-analytical approach is used to define the government, along with its administrative and executive systems, while

* PhD in Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies,
University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

e.raghibi04@umail.umz.ac.ir

 0000-0002-2916-2017

** Professor of Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran,
Tehran, Iran. (Corresponding Author).

mghalibaf@ut.ac.ir

 0000-0003-0757-7147

*** Associate Professor of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and
Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

mm.shahmoradi@umz.ac.ir

 0000-0001-5823-4211

also introducing various types of government structures. By highlighting the significance of the Holy Quran and the Prophet Muhammad (PBUH) in modeling an Islamic government, these two authentic Islamic sources are recognized as reference points from the perspective of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei. They serve as guiding principles for reforming and enhancing the governmental structure within the Islamic system and the Islamic Revolution of Iran. Furthermore, a meta-analysis is conducted to establish a connection between the interpretative studies of the Quran and the conduct of the Prophet with the structure of modern government today. Additionally, historical analysis, a valuable method for management studies, is employed to examine the structural aspects of government during the early Islamic period and the governance of the Prophet.

Findings: The findings of the present research are as follows: First, based on the perspectives of two prominent leaders of the Islamic Revolution, a connection can be established between the teachings of the Quran and the governance practices of the Prophet. This connection allows us to draw significant lessons applicable to contemporary governance. Second, contemporary interpreters of the Quran have offered valuable insights into the political and social verses of the text, from which the principles of an Islamic state can be derived. The Holy Quran opposes rentier states and emphasizes the utilization of all divine blessings, gifts, and resources. Furthermore, the Quran underscores the importance of a taxation system, viewing it as a means to enhance domestic production and liberate the country from dependence on oil revenues and rent-based income. Additionally, the Prophet, during his governance in Medina, strongly emphasized the role of the people and never allowed his government to become centralized. It is important to note that centralization is a characteristic of a rentier state, and addressing these two challenges is essential for the establishment of an Islamic state.

Conclusion: By examining the teachings of the Quran and the life of the Prophet, this research concludes that a semi-centralized governance model can be regarded as an effective approach for minimizing rent-seeking behaviors and centralization, while also achieving the objectives of state-building in the context of the Islamic Revolution. The innovation of this research lies in presenting an Islamic governance model grounded in religious sources and tailored to address the challenges present in the Iranian governance system. The findings of this research also demonstrate that the teachings of the Quran and the Sunnah of the Prophet (PBUH) are not confined to a specific time or place, highlighting the enduring relevance of Islam for all.

Keywords: Rentier and centralist government, Semi-centralized pattern, Local affairs, Governance matters, Quran, Prophetic government.

بررسی چالش‌های دولت رانتیر و تمرکزگرا در راستای دولت‌سازی اسلامی براساس قرآن و سیره نبوی(ص)

المیرا رقیبی الایموری *

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۱

محمدباقر قالیباف **

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۶

محمد مهدی شاهمرادی فریدونی ***

چکیده

دولت‌سازی در طراز انقلاب اسلامی یکی از مهم‌ترین اهداف پیش روی نظام جمهوری اسلامی ایران است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل چالش‌های ساختاری دولت ایران، به‌ویژه رانتی بودن و تمرکزگرایی و ارائه راهکارهایی مبتنی بر قرآن و سیره نبوی(ص) برای برون‌رفت از این چالش‌ها انجام شده است. با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و فراتحلیل-تاریخی و تحلیل داده‌های کیفی-بنیادی، این پژوهش نشان می‌دهد که رانتیرسم دولتی و تمرکزگرایی آن به‌عنوان دو چالش اصلی، بر کارآمدی و عدالت در نظام حکمرانی به‌شدت تأثیر گذاشته‌اند. با بررسی آموزه‌های قرآن و سیره نبوی(ص)، این پژوهش به این نتیجه رسیده است که مدل حکمرانی نیمه‌متمرکز، الگویی کارآمد برای کاهش درآمد رانتی و تمرکزگرایی و تحقق اهداف دولت‌سازی در طراز انقلاب اسلامی خواهد بود. نوآوری این پژوهش در ارائه یک مدل حکمرانی اسلامی مبتنی بر منابع دینی و تطبیق آن با چالش‌های موجود در نظام حکمرانی ایران است.

کلمات کلیدی: دولت رانتیر و تمرکزگرا، الگوی نیمه‌متمرکز، امور محلی، امور حاکمیتی، قرآن، حکومت نبوی.

* دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

 0000-0002-2916-2017

e.raghibi04@umail.umz.ac.ir

** استاد جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

 0000-0003-0757-7147

mghalibaf@ut.ac.ir

*** دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

 0000-0001-5823-4211

mm.shahmoradi@umz.ac.ir

بیان مسئله

با گذشت چند دهه از پیروزی انقلاب اسلامی، در خصوص میزان دستیابی به اهداف انقلاب اسلامی باید پژوهش و ارزیابی انجام شود. از این حیث، کاوش آرای امامین انقلاب به مثابه مبنای این تحقیقات لازم، بلکه واجب است. انقلاب اسلامی از منظر رهبر انقلاب دارای اهدافی پلکانی است که هر کدام پیش نیاز هدف بعدی است. «ما یک انقلاب اسلامی داشتیم بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم، مرحله بعد تشکیل دولت اسلامی است، مرحله بعد تشکیل کشور اسلامی است، مرحله بعد تشکیل تمدن بین‌المللی اسلامی است. ما امروز در مرحله دولت اسلامی قرار داریم. باید دولت اسلامی را ایجاد کنیم» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۶). طبق این نگاه هنوز دولت‌سازی محقق نشده است. ایشان تأکید دارند که «ما جامعه اسلامی نداریم، ما دولت اسلامی هم نداریم! از آن مراحل چندگانه هنوز در دولت اسلامی‌اش مانده‌ایم» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۶/۶). تشکیلات دولت اسلامی لزوماً دارای دو ویژگی مردمی بودن و اجرای قوانین اسلام از منظر امام خمینی (ره) است (موسوی خمینی، ۱۳۵۷/۱۰/۲۲). سند اصلی اسلام در استخراج قوانین، قرآن است. با استفاده از قرآن، دولت‌سازی به نحو احسن شکل می‌گیرد که از مبانی فکری امامین انقلاب است؛ «قرآن را باید فهمید؛ ما دوریم از قرآن. از این دوری ما از قرآن، دشمن دارد استفاده می‌کند. نگاه کنید به دولت‌های اسلامی، ببینید در مقابل دشمن چه وضعی دارند! این ناشی از دوری از قرآن است. ما اگر به قرآن نزدیک شویم همه این حفره‌ها پر خواهد شد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۲/۷). «قرآن یک سفره گسترده‌ای است از ازل تا ابد که از او همه قشرهای بشر استفاده می‌کنند. متها هر قشری یک مسلک خاصی دارد؛ سیاسیون روی مسائل سیاسی و اجتماعی اسلام تکیه می‌کنند؛ لکن اسلام همه چیز است و قرآن همه چیز» (موسوی خمینی، ۱۳۶۳/۹/۲۰). مطابق نظام فکری رهبران انقلاب اسلامی، چالش‌های دولت با اتکا به قرآن قابل حل است. یقیناً آموزه‌های قرآن هدف دولت‌سازی در طراز انقلاب را محقق می‌کند، زیرا قرآن محدود به زمان و مکان مشخصی نیست. «کسی که مجتهدانه و روشمند در خدمت قرآن کریم است، آموزه‌های مدیریتی را از قرآن می‌گیرد و بر دوره‌ها و سرزمین‌ها تطبیق می‌کند» (جوادی‌آملی، ۱۴۰۱، ج ۶۲، ص ۳۷۰).

از نظر رهبری «منظور از دولت اسلامی نهادها و بنیان‌های اداره کشور و مدیریت کشور معین شد. این مجموعه نهادهای مدیریتی، دولت اسلامی است. منظور از دولت، فقط قوه مجریه نیست،

بلکه مجموع دستگاه‌های مدیریتی کشور که اداره یک کشور را به عهده دارند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۷/۲۴). از نگاه این تحقیق دولت^۱ یک مفهوم انتزاعی بوده و حکومت به عنوان عنصر اجرایی و عامل اراده آن نه صرفاً به معنای قوه مجریه بلکه تمامی قوا و دستگاه‌ها را شامل می‌شود. بنابراین هر جا صحبت از دولت‌سازی می‌شود به بُعد اجرایی آن یا همان حکومت اشاره می‌شود.^۲ هنگام بررسی مفهوم دولت باید آگاه بود که این مفهوم پیچیده‌ترین مفهوم در سیاست است. این امر تنها نتیجه تاریخ درهم‌پیچیده یا اهمیت خاص مفهوم دولت در اوضاع سیاسی امروز نیست، بلکه علت آن پیچیدگی این مفهوم است (وینست، ۱۳۷۱، ص ۱۷). باید دانست که نظام اداری وسیله مهمی است که به منظور استمرار و تداوم نظام حکومتی، تحقق اهداف حکومت و فراهم آوردن زمینه‌های آماده‌سازی جامعه جهت پذیرش تغییرات استفاده می‌شود (ابوالفتحی، ۱۳۷۱، ص ۴۲). نظام اداری-اجرایی در واقع بازوی دولت و حکومت است. منظور از دولت‌سازی بازسازی نظام اداری-اجرایی است. در ج.ا. قوای سه‌گانه و مجموعه مربوط به رهبری و نیروهای مسلح به بهبود وضعیت اداری خود احتیاج دارند؛ این تحلیل، بازتعریفی از مفهوم دولت از منظر رهبر انقلاب است. دولت در ایران دارای اشکالاتی تحت عنوان چالش‌های دولت‌سازی است. نظام اداری مشکلاتی دارد که مانع دستیابی به دولت مطلوب انقلاب و اهداف بعدی است. این چالش‌ها متعدد است؛ اما در اینجا به چالش رانتی و تمرکزگرا بودن دولت پرداخته می‌شود که در واقع تمرکزگرایی مولود دولت رانتی است، لذا به ترتیب و از پی هم باید واریسی شوند. این چالش، ساختار نظام اداری-اجرایی را تضعیف کرده است. هدف از این پژوهش، یافتن راه‌حل این چالش از دل تعالیم قرآن است؛ چراکه «قرآن یک رحمتی است برای همه بشر و پیغمبر اسلام یک رحمتی است برای عالمین که در همه امور رحمت است» (موسوی خمینی، ۱۳۶۳/۹/۲۰). در راستای بررسی آیات کریمه قرآن، برای یافتن الگوی عملی دولت اسلامی، سیره نبوی (ص) نیز بررسی می‌شود.

ماهیت انقلاب اسلامی پویاست؛ بنابراین سکون در هر مرحله از اهدافش، رکود و سیر قهقربایی به دنبال دارد. بنابراین مسئله دولت‌سازی دارای اهمیتی ویژه است که باید بدان اهتمام ورزید.

-
۱. دولت یک مفهوم انتزاعی است که از ۴ عنصر مردم، حکومت، حاکمیت و سرزمین تشکیل یافته است.
 ۲. برای اطلاعات بیشتر در این زمینه مراجعه کنید: قالیباف، محمدباقر، پونده، محمدهادی، قره‌بیگی، مصیب (۱۳۹۵). پردازش ساخت مفهومی و معناشناختی state و عناصر آن، پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ش ۲.

براساس چالش دولت رانتیر و متمرکز، پرسش‌های این تحقیق عبارت است از: منظور از این چالش‌ها چیست؟ راه برون‌رفت از آن‌ها چیست؟ در قرآن و سیره نبوی(ص) چگونه به این اشکالات نظام اسلامی پرداخته شده است؟ الگوی دولت‌سازی مطلوب از منظر منابع اصیل اسلامی-قرآن و سیره پیامبر(ص)- چه الگویی است؟

فرضیه‌ها این‌گونه مطرح می‌شود: منظور از رانت، رانت نفتی و اقتصادی بوده که در پی آن آثار سوئی بر نظام اداری-اجرایی می‌گذارد؛ ازجمله تمرکزگرایی دولت و عدم تفکیک امور حاکمیتی از امور محلی. راه برون‌رفت از این چالش‌ها کاستن از شدت تمرکز دولت در پی تنظیم درآمدها از مالیات و تولید رشدافزا و عدم اتکای صرف به بودجه نفتی است. در قرآن به استفاده از تمامی مواهب و نعمات برای اداره جامعه تأکید شده است؛ بنابراین صرفاً هزینه‌کرد درآمد رانتی برای اداره نظام اسلامی مردود است و قرآن و سیره نبوی(ص) به‌منظور تنظیم نقش برای مردم در کنار مسئولان در راستای مدیریت هرچه بهتر جامعه، آموزه‌هایی راهگشا دارند. الگوی مطلوب ازمنظر منابع اسلامی مد نظر، الگوی نیمه‌متمرکز است که در قالب تعیین وظایف مردم و مسئولان و تفکیک آن‌ها باعث رشد اجتماعی مردم شده و زمینه‌ساز جامعه‌سازی اسلامی می‌شود و راه برای نیل به هدف چهارم انقلاب اسلامی هموار می‌گردد.

۱. مبانی و پیشینه نظری پژوهش

۱-۱. پیشینه تحقیق

با محوریت دولت در انقلاب اسلامی تحقیقات متعددی انجام شده است؛ مشروح تعدادی از آن‌ها مرور می‌شود.

این مطالعات به اهمیت دولت‌سازی در تمدن‌سازی، کاوش نظرات امامین انقلاب، دولت اسلامی و ایرانی در سایه عقلانیت، تحلیل دولت‌های پس از انقلاب اسلامی فقط از منظر تمرکز و نیز چهار عنصر دولت^۱ در منابع اسلامی پرداخته‌اند؛ لکن هیچ‌کدام الگویی عملی از اصلی‌ترین منابع اسلامی برای اصلاح ساختار دولت رانتی و متمرکز در ج.ا.ا مطابق اهداف انقلاب ارائه نکرده‌اند.

.....
۱. جمعیت، سرزمین، حکومت، حاکمیت.

جدول ۱. پیشینه تحقیق

نویسنده	عنوان مقاله	محتوا
نصیری حامد و مذهبی (۱۴۰۱)	دوگانه انقلابی‌گری و دولت‌سازی در جمهوری اسلامی با تأکید بر دولت‌های نهم و دهم	تقابل ایدئولوژی انقلابی با ساختار اداری و اجرایی، ریشه در دولت‌سازی دارد. انقلاب‌ها برحسب ماهیت، مخالف دولت متمرکز و طرف‌دار تمرکززدایی، لذا دولت‌های پساانقلابی دچار مشکل مشروعیت هستند.
جاویدی (۱۴۰۱)	الگو و نظریه کارآمدی دولت اسلامی با رویکرد تمدنی و تطبیق بر دلالت‌های عملی آن از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری	کارآمدی دولت اسلامی سبب تحقق تمدن نوین اسلامی از منظر آرای امامین انقلاب. مشروعیت و مقبولیت نظام بر پایه ساختارها و فرایندها و تعامل و کنش کارگزاران در عرصه‌های مختلف موجب مقابله با موانع درونی و بیرونی و از این حیث عدالت و استقلال و دستیابی به اهداف والای اسلامی ماحصل کارآمدی دولت است.
یوسفی‌راد (۱۴۰۰)	کارآمدسازی دولت جمهوری اسلامی و پرسش‌های پیش رو در رویکرد تمدن‌ساز فلسفه سیاسی اسلامی	کارآمدی دولت جمهوری اسلامی در گرو نیل به تمدن‌سازی و خردورزهای تعادل‌بخشانه در حوزه‌های زیرساختی و ساختاری دولت، موجب عملکرد مناسب و قوت در اهداف و مأموریت‌هاست که در دو بُعد اسلامیت و ایرانیت، الگوی تمدن‌سازی است.
بهروزی‌لک و رنجبر (۱۳۹۷)	فرایند دولت‌سازی نبوی در سوره‌های مکی مبتنی بر تفسیر تنزیلی	مبانی اندیشه‌ای دولت‌سازی نبوی براساس سوره مکی و سیر تنزیلی آن و نیل به چهار عنصر دولت.

پژوهش حاضر نوشتاری نو در راستای مدل دولت‌سازی طراز انقلاب اسلامی از دل آموزه‌های قرآن و حکومت نبوی (ص) با تشخیص ریشه‌ای موانع نیل به این هدف است، چه اینکه حتی نقدی خواهد بود بر برخی مقالات^۱ که انقلاب را مخالف تمرکزگرایی و مشکل مشروعیت را از قبل این نکته دانسته‌اند.

.....
 ۱. نصیری حامد، رضا، و مذهبی، سارویه (۱۴۰۱)، دوگانه انقلابی‌گری و دولت‌سازی در جمهوری اسلامی با تأکید بر دولت‌های نهم و دهم، دولت‌پژوهی.

۲-۱. شکل‌های مختلف دولت

برای تبیین دولت طراز انقلاب اسلامی باید تقسیم‌بندی دولت‌ها برحسب ظاهر در سه دسته متمرکز، فدرال و غیرمتمرکز (نیمه‌متمرکز) بررسی شوند.

۱-۲-۱. متمرکز

تمرکز، نظامی است که در آن تصمیمات همه امور عمومی (ملی-حاکمیتی- محلی^۱) توسط مرکز سیاسی و اداری واحد در پایتخت کشور (مرکز) اتخاذ و اجرا می‌شود (قالیباف و پوینده، ۱۳۹۹، ص ۱۰۰). در این سیستم حکومت مجموع قوای ثلاثه دولتی یعنی قوه مجریه، مقننه و قضائیه در مرکز کشور متمرکز بوده و تمام واحدهای تابعه از دستورات حکومت مرکزی موظفاً متابعت می‌کنند؛ مانند انگلستان، فرانسه و ایران (طاهری، ۱۳۷۲، ص ۹۳). تمام دولت‌ها برای مقاصد سیاسی و اداری به واحدهای کوچک‌تر تقسیم می‌شوند و هریک از این واحدها دارای یک حکومت محلی است که به اداره امور می‌پردازد. در مورد دولت‌های متمرکز این‌گونه است که قدرت حکومت‌های محلی را خود قدرت مرکزی، تنظیم و تصمیمات خودش را بر آن تحمیل می‌کند (میرحیدر، ۱۳۷۱، ص ۱۵۳).

۲-۲-۱. فدرال

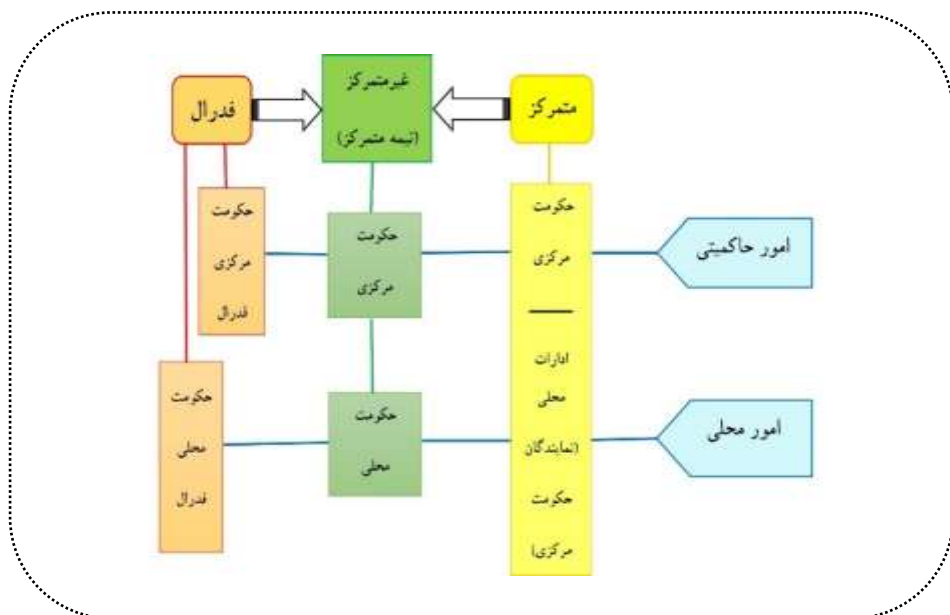
در این سیستم علاوه بر تفکیک قوای سه‌گانه حکومتی، به موجب قوانین اساسی ملی، محلی و یا قوانین عادی، اعمال قوای حکومتی بین مرکز و حکومت‌های محلی تقسیم می‌شود و حکومت‌های محلی تا حدی که قانون اجازه دهد، در امور داخلی آزادند و می‌توانند امور مربوط به محل خود را متناسب با احوال و شرایط محلی و تمایلات خود انجام دهند (قالیباف، ۱۳۸۷، ص ۵۴). دولت فدرال کانون‌های قدرت متعددی دارد و واحدهایی که اجزای ترکیبی دولت را

.....
۱. امور حاکمیتی، اموری هستند که با محیط جغرافیایی کشور سروکار دارند که جزء وظایف اصلی مربوط به حاکمیت هستند. امور محلی، اموری است که با سطح جغرافیایی محلی-نقاط پیوسته جمعیتی در قالب روستاها و شهرها- سروکار دارند. این امور که تصدیگری نامیده می‌شود، از جنس امور خدماتی-رفاهی محسوب می‌شود که در زمره وظایف اصلی حکومت‌ها محسوب نمی‌شود. مشغولیت حکومت‌ها و دولت‌ها به این امور باعث افزایش حجم آن‌ها و درنهایت ناکارآمدی‌شان می‌شود (قالیباف و پوینده، ۱۳۹۹، ص ۹۶).

تشکیل می‌دهند، دارای ویژگی‌هایی کاملاً متفاوت‌اند (پیشگاهی، ۱۳۸۶، ص ۳۸۷).

۳-۲-۱. غیرمتمرکز، نیمه‌متمرکز

دولت‌های متمرکز به تدریج به سوی عدم تمرکز و دولت‌های فدرال به سوی تمرکز روی می‌آورند؛ یعنی واگذاری قدرت به نواحی پیرامونی و برعکس (میرحیدر، ۱۳۷۱، ص ۱۶۲). الگوی غیرمتمرکز که در میانه الگوهای فدرال و متمرکز قرار دارد، نه مانند الگوی متمرکز حکومت مرکزی همه‌کاره امور حاکمیتی و امور محلی است و نه مانند الگوی فدرال، واحدهای محلی از اختیارات وسیعی برای امور حاکمیتی و محلی خود دارند. در ذیل الگوی غیرمتمرکز، الگوی نیمه‌متمرکز قرار دارد که عبارت است از الگویی که در آن امور حاکمیتی به‌طور ذاتی و قانونی در اختیار حکومت مرکزی و امور محلی به‌طور ذاتی و قانونی در اختیار حکومت‌های محلی قرار می‌گیرد. الگوی نیمه‌متمرکز ضمن تأکید بر عدم واگذاری امور حاکمیتی به نهادهای محلی، بر واگذاری همه امور محلی به نقاط پیوسته جمعیتی-شهرها و روستاها- تأکید می‌کند (قالیپاف و پوینده، ۱۳۹۹، ص ۱۰۰).

نمودار ۱. انواع ساختار دولت

۲. چهارچوب نظری

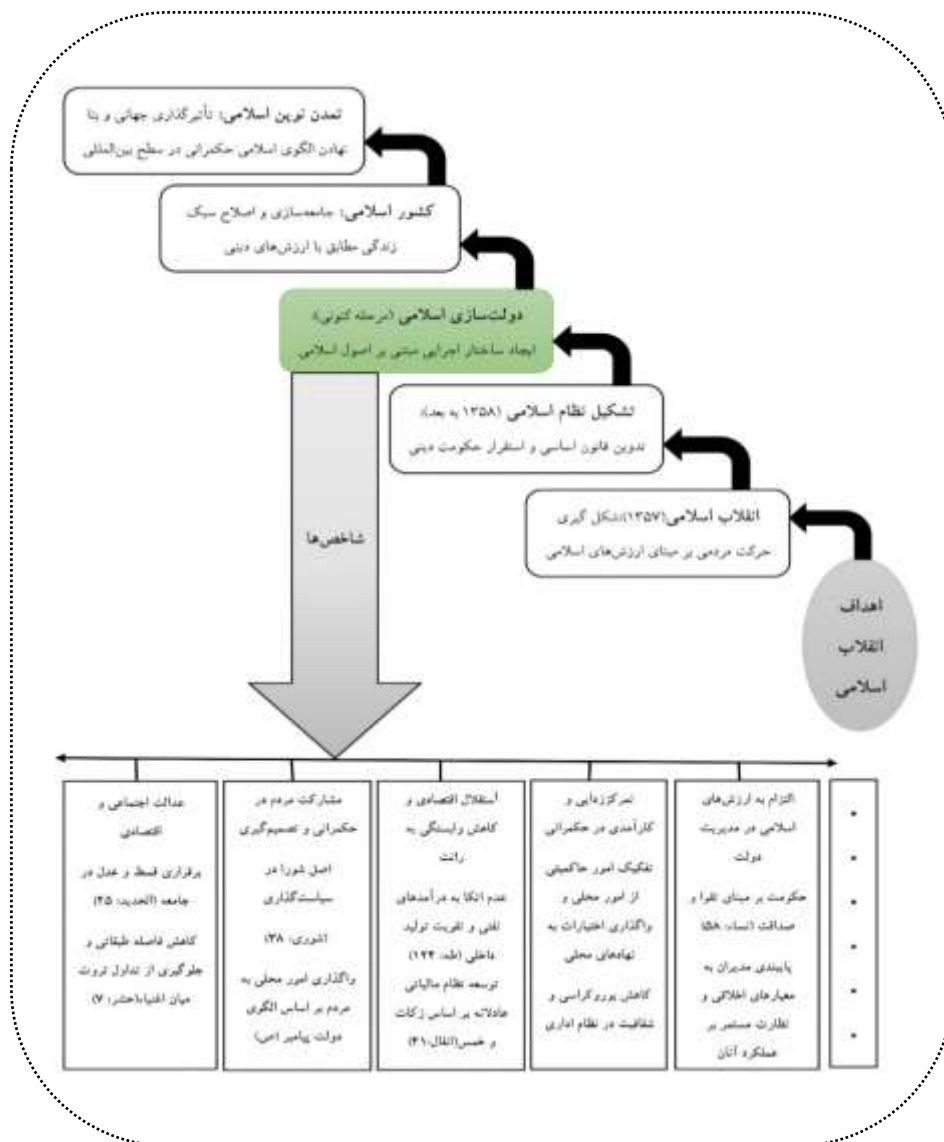
دولت‌سازی به‌عنوان مهم‌ترین مرحله تحقق تمدن نوین اسلامی دارای مفهوم و شاخص‌هایی است. دولت‌سازی یعنی تشکیل نظام اجرایی کشور به‌عنوان یک ضرورت در حیات اجتماعی با توجه به پیوند وثیق میان دین و سیاست و تحقق حیات طیبۀ اسلامی (صادقی و موحدی، ۱۴۰۲، صص ۲۱۱-۲۱۲) و دارای شاخص‌های متعددی است که بر پایه عدالت‌محوری و مردم‌سالاری دینی قرار دارد. تمام شاخص‌ها دارای جهت‌گیری ارزشی-دینی و حافظ هویت اسلامی است (ر.ک: خامنه‌ای، ۱/۱/۱۳۸۶). در تحقیق حاضر به تناسب موضوع به مواردی از شاخص‌ها پرداخته می‌شود. ازجمله شاخص‌های دولت‌سازی، عدم رانتي بودن آن و عدم تمرکز قدرت مرکزی است که موجبات بسط عدالت و مردم‌سالاری دینی را فراهم می‌آورد. دو چالش رانتي بودن و تمرکزگرایی دقیقاً در مقابل شاخص‌های مطلوب برای دولت‌سازی اسلامی قرار دارد. دولت رانتي و تمرکزگرانه برای کسب درآمد و نه برای اداره امور از بدنه جامعه دعوت به مشارکت نمی‌کند؛ زیرا به مردم احتیاجی ندارد. این‌ها چالش‌هایی است که دولت را به سمت شاخص‌های دولت‌سازی اسلامی سوق نمی‌دهد و تعاریف عملیاتی آن‌ها بدین ترتیب است:

۱. **دولت رانتي:** دولت رانتي به دولتی اطلاق می‌شود که بخش عمده‌ای از درآمدهای خود را نه از طریق مالیات و تولید داخلی، بلکه از طریق رانت‌های اقتصادی مانند صادرات منابع طبیعی (عمدتاً نفت و گاز) به دست می‌آورد. این وابستگی به درآمدهای نفتی معمولاً باعث کاهش مشارکت اجتماعی در سیاست‌گذاری‌ها، افزایش فساد اداری و کاهش کارآمدی اقتصادی می‌شود (لوسیانی، ۱۳۷۴، صص ۴۲۴-۴۳۰؛ حاجی‌یوسفی، ۱۳۷۸، ص ۱۲۲).

۲. **تمرکزگرایی:** تمرکزگرایی به سیستمی اطلاق می‌شود که در آن تمامی تصمیم‌گیری‌های اجرایی، اداری و سیاسی در سطح دولت مرکزی انجام شده و اختیار چندانی به نهادهای محلی داده نمی‌شود. در این نوع ساختار، دولت مرکزی نه تنها امور حاکمیتی بلکه بسیاری از امور محلی را نیز مستقیماً کنترل می‌کند که می‌تواند منجر به ناکارآمدی اداری، افزایش بوروکراسی و کاهش مشارکت مردم در حکمرانی شود (قالیباف، ۱۳۹۶، ص ۱۴).

1 . Rentier State

2 . Centralization

نمودار ۲. مفهوم و شاخص‌های دولت‌سازی

براساس نظام ارزشی اسلام که نقش مهمی در نظریه‌های علمی و نیز شیوه‌های عملی آن ایفا می‌کند، این نظام در روش‌های عملی اداره جامعه، حرکت در جهت ارزش‌ها ایجاد می‌کند (اسحاقی، ۱۳۹۳، ص ۳۷). از این رو شفاف‌ترین سابقه این چنین مدیریتی را می‌توان در نهضت صدر

اسلام نشان داد؛ رسول‌الله(ص) با نیرو گرفتن از عناصر مومن، این نهضت را سازمان‌دهی و یک مبارزه بسیار هوشمندانه و پیش‌رونده در مکه به وجود آورد و این تفکر ارزش‌محور به یک حکومت و نظام سیاسی تبدیل شد و تداوم یافت (رشیدزاده، ۱۳۹۴، ص ۱۴۹).

با عنایت به طرح مسئله، قرآن که مصدر حل موانع تحقق هدف دولت‌سازی است می‌فرماید: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ...» (اسراء: ۹) «اقوم» یعنی نیکو انجام دادن هر کار و حسن اداره آن (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۳، ص ۴۷). با معرفی خود قرآن، بهترین الگوی اداره جامعه در راستای ارزش‌های اسلامی که مصداق اقوم است، سیره حکومت نبوی(ص) است؛ چراکه می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...» (احزاب: ۲۱)؛ معنای آیه این است که یکی از احکام رسالت رسول خدا(ص) و ایمان آوردن شما، این است که به او تأسی کنید، هم در گفتارش و هم در رفتارش (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۶، ص ۲۸۸). چراکه مؤثرترین برنامه‌ها همیشه برنامه عملی است، چون عمل حکایت از ایمان عمیق انسان به گفتارش می‌کند (سالاریه، ۱۳۸۹، ص ۴۶). لذا قرآن به‌عنوان کامل‌ترین برنامه هدایت بشر، سخن از الگوی عملی به میان می‌آورد. از واژه «اسوه» این برداشت می‌شود که: مفهومش این است که برای شما در پیامبر(ص) تأسی و پیروی خوبی است، می‌توانید با اقتدا کردن به او خطوط خود را اصلاح کنید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۲۴۳). رسول‌الله(ص) قرآن ناطق و عدل قرآن است. سنت و سیره ایشان، مفسر حقیقی قرآن است. اینکه ایشان به خداوند سبحان عرض می‌کند: «يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (فرقان: ۳۰)؛ ترک قرآن مستلزم ترک پیغمبر نیز هست، چون این دو معصوم متلازم یکدیگرند (جوادی‌آملی، ۱۳۷۹، ج ۶، ص ۱۴۰). اینک با توجه به تشکیل حکومت توسط نبی اکرم(ص) و هم‌سنگی ایشان با قرآن، و قرآن‌محور بودن دستیابی به اهداف انقلاب از نظرگاه بنیان‌گذاران آن، دولت رسول‌الله(ص) هم بر مبنای وحی بوده و هم قابلیت الگوسازی براساس گوناگونی جغرافیای سرزمین‌ها را دارد. با عنایت به این داده‌های مبنامحور در نظام ارزشی اسلام، قرآن و سیره نبوی(ص) ارائه‌دهنده طرحی جامع و مانع در راستای حل و فصل دولت رانتیر و متمرکز به‌سوی دولت‌سازی طراز انقلاب اسلامی است.

۳. روش تحقیق

گردآوری داده‌ها از نوع کیفی بوده و ماهیتی بنیادی دارد. رویکرد پژوهش، میان‌رشته‌ای است؛

ابتدا به روش توصیفی تحلیلی به ارتباط دولت‌سازی با مصادر اسلامی-قرآن و سیره نبوی(ص)- و انواع الگوهای آن پرداخته شده و سپس به روش فراتحلیل از دل روش تحقیق تاریخی، نفی الگوی متمرکز و ارائه تصویری از دولت غیرمتمرکز نبوی(ص) حاصل می‌شود. برای عدم تشکیک در استدلال‌های قرآنی نفی رانتیرسم دولتی و تمرکز قدرت مرکزی دولت و ایجاد یک پل میان آن‌ها در قالبی کل‌نگرانه از روش فراتحلیل استفاده شده است. خاصیت این روش تبدیل نتایج مطالعات مختلف به مقیاس مشترک است (شوکتی احمدآباد و حسنی، ۱۳۸۵، ص ۱۵). روش فراتحلیل به‌منزله ابزاری برای تجمع و پردازش مجدد یافته‌ها و بررسی قابلیت آن در ارزیابی پژوهش‌هاست (فهیمی و ابوبی اردکان، ۱۳۹۳، ص ۱۹۰). اینکه اشکالات دولت در زمانه تسلط دول مدرن با شاهد مثال‌های قرآنی بررسی شود و به‌موازات هم برای حصول نتیجه‌ای مشترک جهت گشایش چالش‌های مد نظر در حوزه مدیریت سرزمینی براساس آرای مفسران قرآن کاوش شود و حلقه ارتباطی بین دولت به ظاهر گذشته‌گرای پیامبر(ص) با دولت امروز در ایران یافت شود که حکم کلید چالش‌های کنونی را در نیل به اهداف انقلاب اسلامی داراست، از مسیر مطالعات فراتحلیل میسر است. بنا بر کیفی بودن داده‌های تحقیق، روش فراتحلیل کیفی منظور است؛ گرچه می‌توان در پژوهش‌های دیگر برای احصای جامعه آماری آیات دال بر این موضوع از روش فراتحلیل کمی بهره جست.

استخدام روش تحقیق تاریخی برای استخراج الگوی دولت پیامبر اکرم(ص) است که نسبت به سایر روش‌ها در قلمرو تحقیقات مدیریتی کمتر استفاده شده و خلأ آن احساس می‌شود. روش تاریخی بازسازی سیستماتیک وقایع عینی گذشته است که از مسیر جمع‌آوری و ارزیابی داده‌ها و صحت‌سنجی آن برای حصول نتیجه‌ای قابل دفاع صورت می‌پذیرد و بر فرضیه‌ای معین مبتنی است (محمدی‌نسب، ۱۳۹۰، ص ۱۱۸) این فرضیه معین، الگوی «نیمه‌متمرکز» است.

۴. تحلیل رابطه تمرکزگرایی و ناکارآمدی دولت از منظر آموزه‌های اسلامی

تمرکزگرایی در نظام اداری-اجرایی ایران که در ساختار رانتیر دولت ریشه دارد، باعث افزایش بوروکراسی، کاهش مشارکت مردمی و تأخیر در تصمیم‌گیری‌های اجرایی شده است. متأسفانه ساختار نظام اداری-اجرایی ج.ا.ا به نفت اتکا دارد و به همین دلیل وقتی اقتصاد جهانی دچار

نوسان می‌شود، باعث بروز آسیب در اقتصاد داخلی می‌شود. این متغیر تأثیرگذار خارجی، آسیب‌ها را به بدنه جامعه منتقل می‌کند، چون اقتصاد داخلی بدان وابسته است؛ رکود تولید، ضعف نظام مالیاتی و دولت توزیعی از جمله این آثار است. رهبری تأکید می‌کند: «من یک نگرانی دارم و آن این است که باید اقتصاد ملت ایران از نفت جدا شود. ما باید کاری کنیم که ملت و دولت ایران، وابسته به نفت خود نباشند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۱/۴) و چون دولت رانتیر درآمد فراوان رانتی دارد، به دریافت مالیات نیازی ندارد؛ پس به نیروهای تولیدی هم احتیاج ندارد و هنگامی که دولتی از مردم خودش بی‌نیاز باشد و به آن‌ها تکیه نزده باشد، در اداره امور هم برای مردم نقشی در نظر نمی‌گیرد و مردم‌سالاری به شکل شایسته رخ نمی‌دهد و پول فراوان حاصل از نفت و رانت قدرت دولت را افزایش می‌دهد. در نتیجه دولت متمرکز بروز می‌کند که این‌گونه دولت‌ها به هر طریقی که بخواهند درآمدها را هزینه می‌کنند و از مردم مستقل می‌شوند. دولت ایران در زمره دولت‌های با الگوی متمرکز است و همین امر علت ناکارآمدی نظام اداری-اجرایی ایران در راه رسیدن به اهداف انقلاب اسلامی است (قالیباف و پوینده، ۱۳۹۹، ص ۹۷).

این‌ها موانع اصلی کارآمدی دولت هستند که در آموزه‌های اسلامی نیز مورد نقد قرار گرفته‌اند. آموزه‌های قرآنی به اصولی نظیر مشورت و تفویض اختیار تأکید دارند که مدیریت جامعه باید به صورت مشارکتی و چندسطحی انجام شود، نه از طریق تمرکز کامل قدرت در یک نهاد مرکزی.

قرآن می‌فرماید: «...أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ...» (شوری: ۳۸) تعبیر «شوری» در اینجا به صورتی است که آن را یک برنامه مستمر مؤمنان می‌شمرد، نه تنها در یک کار زودگذر و موقت، می‌گوید همه کارهای آن‌ها در میانشان به صورت شوری است و جالب اینکه خود پیامبر (ص) با اینکه عقل کل بود و با مبدء وحی ارتباط داشت، در مسائل مختلف اجتماعی و اجرایی به مشورت با یاران می‌نشست و حتی گاه نظر آن‌ها را ترجیح می‌داد، با اینکه مشکلاتی از این ناحیه حاصل می‌شد؛ چراکه برکات مشورت از زیان‌های احتمالی آن به مراتب بیشتر است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۶۲). این آیه مشارکت در تصمیم‌گیری را اصل بنیادین حکمرانی اسلامی معرفی می‌کند. این اصل، به طور مستقیم در تضاد با سیستم‌های متمرکز است که اختیارات را تنها در دست یک نهاد حکومتی نگاه می‌دارند. وقتی دولت متمرکز باشد، تصمیمات محلی به تأخیر می‌افتد، ظرفیت مشارکت مردم در حکمرانی کاهش می‌یابد و فرایند اجرا ناکارآمد می‌شود.

همچنین آیه «...کی لَا یكونَ دُولَةً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ...» (حشر: ۷) بر تعدیل ثروت و عدم تمرکز آن در دست یک گروه خاص در نظام اسلامی دلالت دارد (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۹، ص ۵۴۴). این مسئله به‌طور مستقیم به دولت‌های متمرکز تعمیم‌دانی است؛ زیرا تمرکزگرایی در ساختار دولت باعث انباشت قدرت و منابع مالی در دست گروه‌های خاصی می‌شود که می‌تواند زمینه‌ساز فساد، نابرابری و ناکارآمدی اجرایی باشد (ر.ک: نبوی، ۱۳۹۴، صص ۴۷-۶۴). از دیدگاه تاریخی نیز، حکومت نبوی(ص) نمونه‌ای از یک سیستم حکمرانی غیرمتمرکز بود. انتخاب نمایندگان محلی و تفویض برخی از اختیارات اجرایی به آنان، نشان‌دهنده رویکردی است که برخلاف تمرکزگرایی، بر توزیع قدرت تأکید دارد. در این سیستم، مشارکت مردم افزایش می‌یافت، فرایندهای اجرایی چابک‌تر می‌شد و نقش دولت مرکزی محدود به امور کلان حاکمیتی بود (نک: گودرزی و همکاران، ۱۴۰۰). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که رابطه تمرکزگرایی و ناکارآمدی دولت نه تنها در مفاهیم مدرن مدیریت دولتی، بلکه در آموزه‌های اسلامی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. آموزه‌های قرآنی و سیره نبوی(ص) بر تفویض اختیار، مشارکت مردمی و جلوگیری از انحصار قدرت تأکید دارند که همگی در راستای کاهش تمرکزگرایی و افزایش کارآمدی دولت قرار دارند. این امر نشان می‌دهد که اصلاح ساختار حکومتی ایران به سمت الگوی نیمه‌متمرکز، نه تنها یک ضرورت مدیریتی، بلکه الزامی دینی و اسلامی نیز هست.

۵. نظام‌واره ادله قرآن و سنت در رد تمرکزگرایی و رانتیرسم دولتی

منظور از نظام‌واره، مجموعه‌ای از آیات کریمه و شواهد تاریخی از دولت رسول‌الله(ص) است که در نظام مشخص و منسجمی در یک کل به‌هم پیوسته بر عدم چالش‌های مذکور دلالت دارد و الگوی حکومت نبوی(ص) به‌مثابه وجهه عملیاتی آموزه‌های قرآنی، مستخرج است.

۱-۵. مستندات قرآنی

همان‌طور که ذکر شد، از آثار رانتی بودن دولت، رکود تولید، ضعف نظام مالیاتی و توزیع رانت است که باعث توزیع درآمدهای فراوان رانتی بین ثروتمندان و محرومیت نیازمندان می‌شود. به این اشکالات در قرآن پرداخته شده است. در کتاب الهی به هر فرصت و نعمت زمینه‌ساز تولید و کسب درآمد پرداخته شده و نیز بر مالیات تأکید شده و آن را مانع نزول و عقب‌گرد و هلاکت

جامعه دانسته است. ثروت‌های فراوانی که در بین افراد اندکی در حال چرخش است و یکی از مصادیق بارز آن سود درآمدهای رانتی در دولت‌های رانتیر است، از منظر قرآن مردود است. یکی دیگر از دلالت‌های مهم در آیات قرآن، تقسیم امور اداره جامعه میان مردم و مسئولان حاکمیتی یا همان تفکیک امور حاکمیتی از امور محلی است. در جدول زیر به تفکیک، آیات و دلالت‌های آن‌ها مشخص شده‌است.

جدول ۲. ادله قرآنی

آیه	کلیدواژه	تفسیر	استنباط
«كَى لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر: ۷)	«دولة»: یعنی تداول و دست‌به‌دست گشتن مالی به صورت نقد یا غیرنقدی (ابن سیده، ۱۴۲۱ق، ج ۹، ص ۴۲۸).	تقسیم حساب‌شده اموال عظیم انفال که نفت و گاز و معادن جزء آن است، برای عدم بهره‌وری ثروتمندان و عدم محرومیت نیازمندان (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۳، ص ۵۰۶؛ جوادی آملی، ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۶۶۷).	دولت رانتی = دولت توزیعی: توزیع سود درآمدهای رانتی بین اغنیا، در نتیجه محرومیت نیازمندان و نفی سیستم توزیعی رانت توسط دولت رانتیر از جانب قرآن.
«وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ...» (بقره: ۱۹۵)	«انفاق» (مأخوذ از انفقوا): هم در مال و در غیرمال کاربرد دارد، هم واجب هم مستحب (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۳۸۶).	از مصادیق انفاق در این آیه، مالیات است که باعث رفع فقر اقتصادی می‌شود و بر امت اسلامی واجب کفایی است که به نظام اسلامی مالیات پرداخت کنند (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ج ۹، صص ۶۶۶-۶۶۷).	دولت رانتی = بی‌نیاز از مالیات در نتیجه عدم اهتمام به اخذ مالیات و ضعف نظام مالیاتی.
«...كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ...» (بقره: ۶۰)	«رزق‌الله»: بخشش مدام که هم دنیوی می‌تواند باشد و هم اخروی (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۶۷).	«رِزْقِ اللَّهِ» تمام نعمت‌های الهی است. «رزق» یعنی آب و همه نعمات حاصل از آب که از مصادیق آن همه محصولات کشاورزی و باغداری است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج ۴، صص ۶۰۳-۶۰۴).	دولت رانتی = رکود تولید در نتیجه یکی از بخش‌های مهم تولید، یعنی زرع و کشت و تمامی صنایع وابسته به آب همچون برق، راکد می‌ماند و با کمترین میزان بازدهی می‌شود.

ادامه جدول ۲. ادله قرآنی

آیه	کلیدواژه	تفسیر	استنباط
«...وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ...» (حدید: ۲۵)	«الحدید»: پاره آهن (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۳۲۲).	آهن نمونه‌ای برای کاربردهای مختلف است. اول، «بَأْسٌ شَدِيدٌ» یعنی دفاع از حدود دین خدا با ابزارهای گوناگون، چه اینکه تبری به دست ابراهیم (ع) و یا شمشیری در دستان رسول‌الله (ص) باشد و نیز در زمان حاضر انواع پیشرفته لوازم دفاعی از آن می‌سازند. دوم، «مَنَافِعُ لِلنَّاسِ» به منافع صنعتی بسیار برای آحاد مردم دلالت دارد (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج ۶، ص ۴۵۱).	دولت رانتی = رکود تولید در نتیجه آن، رکود تولیدات گسترده امروزی در صنعت، چون تولیدی نیست، مگر اینکه ابزار آن از فلزات سخت مثل آهن به دست آید.
«...وَالْفُلُكَ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ...» (بقره: ۱۶۴) «...وَتَرَى الْفُلُكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِيَبْتَلُوا مِنْ فَضْلِهِ...» (نحل: ۱۴)	«الفلک»: کشتی (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۹۵) «البحر»: هر مکان وسیعی که آب زیادی در خود جمع کرده است مثل دریا (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۴۱).	جرم سنگین در آب فرومی‌رود، لذا برای کشتی نیز باید این اتفاق بیفتد؛ اما خداوند بین کشتی و دریا نظمی قرار داده که روی آب قرار می‌گیرد و آن‌چنان که انسان هوا را می‌شکافد، کشتی هم روی آب حرکت می‌کند و دریا را می‌شکافد. چنین کرد تا از کشتی‌ها، تجارت‌ها، ماهی‌گیری‌ها، غواصی‌ها و حمل‌ونقل‌ها که همه وسیله درآمد است، استفاده کنید و به سراغ فضل و لطف او روید. این فرونرفتن کشتی در آب، فرصتی به انسان می‌دهد تا برای تجارت از آن استفاده کند که سودهای فراوان برای فرد و جامعه دارد و منافع بسیار اقتصادی در آن وجود دارد (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج ۸، صص ۱۹۱-۱۹۲).	دولت رانتی = عدم استفاده از فرصت‌های درآمدزای دیگر همچون صنعت کشتی و دریا و عدم بهره‌وری درست از شاه‌راه‌های آبی.

ادامه جدول ۲. ادله قرآنی

آیه	کلیدواژه	تفسیر	استنباط
«وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَ يُهْلِكَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ...» (بقره: ۲۰۵)	«الحرث»: آماده کردن زمین برای کشت و زرع، خود زمین و زراعت را هم حرث گویند (راغب صفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۶۵) «النسل»: ذریه و ولد (مرتضی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۵، ص ۷۳۳).	پیشرفت جامعه در عرصه اقتصادی که خود ترقی اقتصادی موجب اعتلای فرهنگی است در واقع در گرو رونق صنعت و دامداری و کشاورزی است. «يُهْلِكُ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ»؛ دال بر کشاورزی و دامداری است، چراکه «نسل» یعنی هم انسان و هم حیوان. «لِيُفْسِدَ فِيهَا» به شکل غیر صریح و ضمنی به صنعت دلالت می کند، زیرا در آن دوران صنعت به صورت پیشرفته نبود (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج ۱۰، ص ۲۲۴).	دولت رانتي = استفاده نادرست از فرصت های کشاورزی و دامداری و صنعتی در نتیجه عدم کسب درآمد این سه عامل مهم درآمدزا.
«هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْسُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَ إِلَيْهِ النُّشُورُ» (ملک: ۱۵)	«ذلول»: مرکوب رام (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۲۳) «منکب»: جای بلند و مرتفع به معنای شانه و دوش (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۸۷۳).	«ذلول» به معنی مطیع، زیباترین تعبیر برای زمین است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۳۳۷) و «منکب» به صورت استعاره در معنی شانه به کار رفته است. و زمین در نهایت رام بودن است و خداست که زمین را مطیع انسان ها کرد تا روی آن حرکت و برای حصول رزق در زمین تصرف کنند و زمین برای همه فرصت ها، مطیع انسان است و در تسخیر اوست. زمین مسخر و مطیع انسان برای خدمت رسانی به او در تمام فرصت ها است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۹، ص ۳۵۷) و «رزق» در اینجا همه نعمت های معدنی، گیاهی و حیوانی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۳۳۸).	دولت رانتي = رکود تولید و استفاده نکردن از فرصت ها.

ادامه جدول ۲. ادله قرآنی

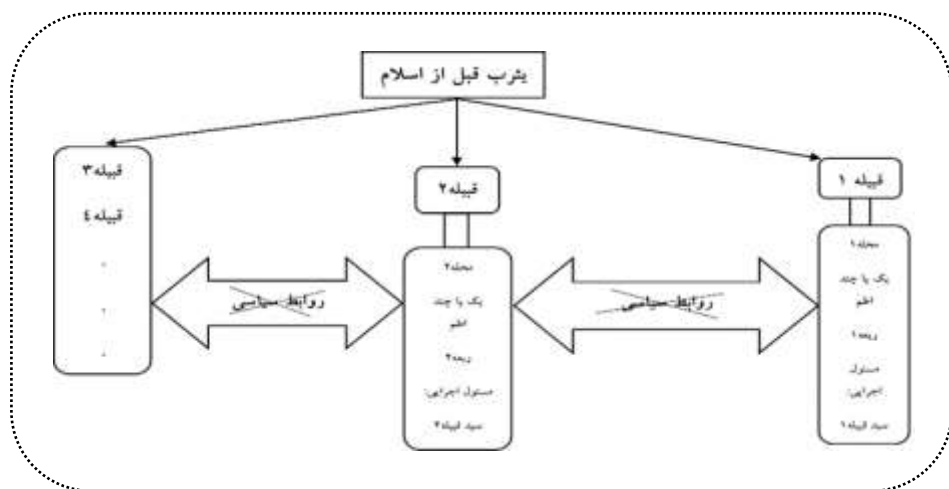
آیه	کلیدواژه	تفسیر	استنباط
«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ...» (نور: ۶۲)	«امر جامع»: امری است که خود به خود مردم را دور هم جمع می‌کند، تا درباره آن بیندیشند و مشورت کنند و سپس تصمیم بگیرند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۵، ص ۱۶۶).	حل و فصل امور اجتماعی و فراخوانی مردم برای کنکاش مسائل عمومی، از وظایف رهبری جامعه اسلامی است و حضور مردم در کنار رهبری جامعه اسلامی برای حل و فصل امور مهم اجتماعی و مشاوره و کنکاش در مسائل عمومی، امری لازم و بایسته است (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶، ج ۱۲، ص ۲۵۷) خداوند محدوده حضور مردم را مشخص فرمود؛ حکمی را در جامعه اسلامی بخواهند اجرا کنند، خود حکم را خدا مشخص می‌فرماید. در موضوعات مستنبط دینی نیز بر اساس حکم خدا عمل می‌شود. در موضوعات عادی و عرفی مثل اداره شهر، محل مدرسه و درمانگاه و مرکز تجاری و... -امور محلی- که قاعده مشخصی ندارد و در هر زمان و زمینی فرق می‌کند، محدوده حضور و اختیارات مردم است (جوادی آملی، ۱۴۰۱، ج ۶۰، صص ۳۰۲-۳۰۳).	در این آیه، قرآن به نوعی بر عدم تمرکز دولت‌ها دلالت دارد. امور محلی در حیطه اختیارات مردم و امور حاکمیتی-مستنبطه دینی در اداره جامعه اسلامی- بر عهده بخش حاکمیت است و هر دوی این امر طبق قانون ذاتی الهی تقسیم شده است. مشارکت دوجانبه مردم و مسئولین به تفکیک اختیارات و وظایف جزء آموزه‌های قرآن است.

۲-۵. الگوی دولت‌ساز سیره نبوی (ص)

آنچه باید در آن کنکاش کرد، چگونگی تشکیل دولت رسول‌الله (ص) است. صرفاً از جهت تفکیک امور حاکمیتی از امور محلی و تقسیم وظایف میان مردم و دولت به دلیل کاوش میزان تمرکز قدرت مرکزی به حکومت نوپای اسلامی نگریسته می‌شود؛ زیرا قطعاً ابعاد بررسی دولت‌النبی (ص) فراتر از موضوع حاضر و مدیریت ایشان بسیار گسترده‌تر و عمیق‌تر از یک بُعد به خصوص است. آشنایی با دو شهر یثرب و مکه قبل از حکومت نبوی (ص) از لوازم این تحقیق است.

۲-۱. مروری بر جغرافیای شهری و انسانی یثرب و مکه

یثرب قبل از هجرت از لحاظ فضای هندسی دارای ۱۲۷ اطم بود (النجار، ۱۹۵۶م، صص ۳۲۵-۳۲۷)؛ اطم قلعه‌ای با استحکام محسوب می‌شد که هر قبیله برای محافظت از خود می‌ساخت؛ هر قبیله بیش از یک اطم داشت. لذا تعداد اطم‌ها نشان از تعداد قبایل ندارد (احمدالعلی، ۱۳۸۱، ص ۱۶۵). از طرفی هر قبیله، رُبعه خاصی داشت و رُبعه یعنی آداب و رسوم مخصوص هر قبیله که از سایر قبایل متمایز بود (احمدالعلی، ۱۳۸۱، ص ۱۷۰۴۰). هر قبیله «سید»ی داشت که مسئول سیاست‌گذاری قبیله بود (فیرحی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۲). محله‌های یثرب که قبایل در آن ساکن بودند، بسیار پراکنده و هر کدام مشغول کشاورزی و دامداری بودند. از این رو نبردهایشان تا زمانی طولانی ادامه‌دار بود (زرگری‌نژاد، ۱۳۹۱، صص ۱۲۰-۱۲۱). از این حیث روابط سیاسی و نظامی میان ایشان برقرار نبود. هرگز حکومت مرکزی در قالب شخصی واحد یا شورایی واحد در یثرب وجود نداشت. ساختار زندگی مدنی-سیاسی در یثرب بسیار متشتت بود.

۳. نمودار ساختار یثرب قبل از اسلام

برخلاف یثرب، مکه شهری منسجم و دارای حمایت قبیله‌ای شدید بود؛ لذا باعث عدم بروز جنگ داخلی می‌شد (فیرحی، ۱۳۸۵، ص ۱۸۴؛ عاطف‌الزین، ۱۳۷۹، ص ۳۶۸). تا آنجا که بعد از ظهور اسلام، سران قریش که به آزار مسلمانان مبادرت کردند، به گزارش ابن‌کثیر بعد از

درخواست ابوطالب در حمایت از رسول‌الله(ص) تمامی جوانان اعم از مسلمان و کافر، اولی به‌علت ایمان و دومی به‌علت غیرت قبیله‌ای، هم‌صدا شدند (ابن‌کثیر، ۱۴۱۹ق، ج ۳، صص ۹۱-۹۲). توضیحات مزبور در راستای شناسایی سیرت پیامبر(ص) در تشکیل حکومت لازم بود؛ بعد از آنکه حضرت(ص) حامیان خود، ابوطالب و خدیجه را از دست داد به هجرت از مکه همت گمارد (یعقوبی، ۱۳۷۴، ص ۳۵۵). بدین هدف که با هوشمندی و آگاهی کامل از تفاوت‌های این دو شهر به بنیان یک دولت اسلامی اقدام فرماید، چراکه ایشان اهل مکه و رشدیافته آن دیار بود.

۲-۲-۵. قدر مشترک توپوگرافیکی ایران و یثرب

چشم‌انداز توپوگرافیک ایران برخلاف نمای کلی یکپارچه آن در چهارچوب کلان‌فلات ایران از لحاظ ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی گسسته است (قالیاف، ۱۳۹۶، ص ۲۲۶). جغرافیای طبیعی پراکنده، اقوام گوناگون و سنت‌های مختلف ایران شبیه یثرب قبل از هجرت است؛ لکن تفاوت در این است که یثرب فاقد قدرت مرکزی بوده و ایران دارای قدرتی تمرکزگراست که هیچ‌کدام حاصلی مطلوب در اداره سرزمین را نتیجه نداده است. مانع دستیابی به اهداف انقلاب همانا دولت متمرکز در ایران است که لزوماً باید با نمونه‌ای تجربه‌شده اصلاح شود. این نمونه مجرب به‌لحاظ شباهت‌ها و از منظر چهارچوب فکری انقلاب اسلامی که براساس تعالیم قرآن و سنت است، الگوی دولت نبی‌اکرم(ص) است که حضرتش دولتی را در یثرب تشکیل دادند و قدرت مرکزی در آنجا شکل گرفت و ازطرفی از تمرکز شدید قدرت خبری نبود، چون‌که مردم در آن مشارکت داده شدند و هدف دوله‌النبی(ص) مبنی بر گسترش اسلام، محقق شد و فراتر از جزیره‌العرب، ایران و روم نیز از خبر اسلام آگاه شدند. بنابراین برای هدف دولت‌سازی طراز انقلاب باید از نمونه‌ای تعمیم‌پذیر الگو گرفت؛ نمونه‌ای که به‌علت بهره بردن از ظرفیت بدنه جامعه و آحاد مردم در راستای جامعه‌سازی اسلامی قرار گیرد.

۳-۲-۵. چهارچوب نیمه‌متمرکز دولت نبوی(ص)

پیش از هجرت در سال سیزدهم بعثت، در عقبه که نام گردنه‌ای در منا بوده، پیمانی میان حضرت(ص) و اهالی یثرب یعنی اوس و خزرج بسته شد که به عقبه ثانی مشهور است (سبحانی، ۱۳۸۸، صص ۱۸۲-۱۸۳). این پیمان یک عهدنامه شفاهی بوده و محتوای آن شامل موارد تشکیل

دولت بوده است؛ فیرحی می‌نویسد: «تاکنون متن کاملی از پیمان عقبه دوم گزارش نشده است. شاید علت آن به شفاهی بودن پیمان باز می‌گردد؛ اما بی‌تردید پیمان عقبه بر جنبه‌های نظامی و سیاسی تأکید داشته است» (فیرحی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۳). فرصتی جدید برای رسول‌الله(ص) ایجاد شد به‌منظور خروج از مکه و موقعیتی برای نشر اسلام و سیاست‌های آن و ازطرفی فرصتی ممتاز برای اهالی یثرب جهت ایجاد قدرت مرکزی و نظم اجتماعی نوین و رهایی از تشّت اجتماعی آن (احمدالعلی، ۱۳۸۱، ص ۶۱).

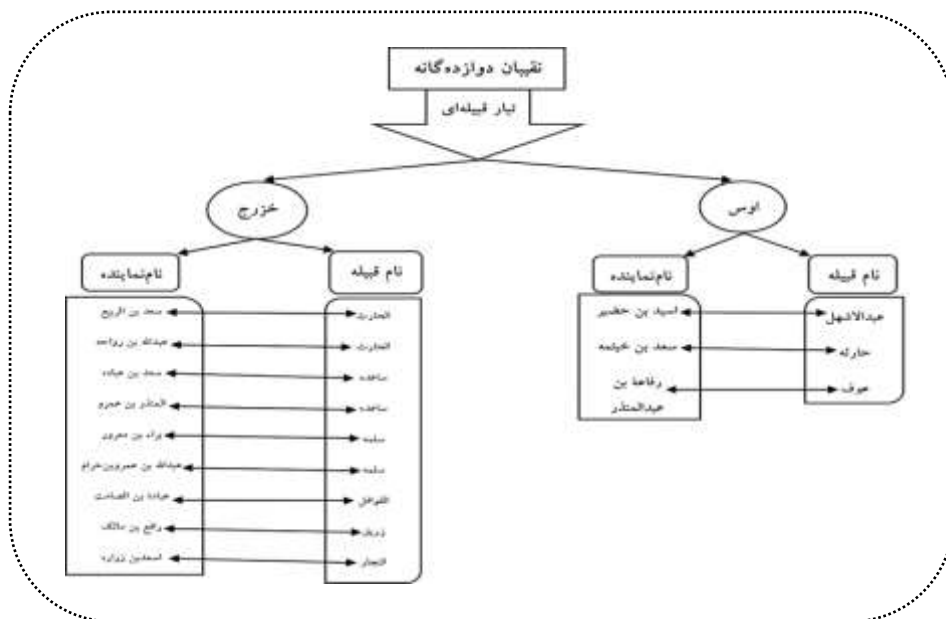
با التفات به تفاوت‌های مکه و یثرب از جانب رسول‌الله(ص)، دولتی شکل گرفت که تمرکز شدید قدرت در آن مشاهده نمی‌شود و نقش بدنه مردم در تشکیل آن واضح است. این امر در تعیین نقیبان بروز دارد. فیرحی می‌نویسد: «اولین اقدام سیاسی- فرهنگی رسول خدا(ص) بعد از پیمانی که در عقبه دوم صورت گرفت، مشخص کردن ۱۲ نفر در مقام نقیب از میان مسلمانان یثربی به هدف گسترش دین اسلام بود. نکته مهم در این بین این است که پیامبر(ص) خودشان اقدام به انتخاب این افراد نفرمود، بلکه این امر را به عهده یثربیان واگذار کرد» (فیرحی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۵). حضرت(ص) فرمود: «دوازده نقیب برگزینید که به کار قوم خویش پردازند که از خزرچ، ثه تن و از اوس، سه تن بودند. ابن‌اسحاق گوید آن‌گاه پیامبر خدا(ص) به نقیبان گفت: «بر کار قوم خویش هستید و مانند حواریون عیسی‌بن‌مریم، سرپرست آن‌هایید و من نیز سرپرست قوم خویشم» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۹۵۳). طبق گزارش‌های تاریخی، در تمام طول حیات سیاسی پیامبر(ص) در دولت ایشان، نقیبان فعالانه حضور داشتند (فیرحی، ۱۳۸۵، ص ۱۹۷). نکاتی مهمی از این اقدام استنباط می‌شود:

اول، رسول‌الله(ص) به تفاوت‌های جغرافیایی یثرب توجه نموده و مطابق آن دولت خود را پایه‌گذاری فرمود.

دوم، گسترده‌گی سرزمین و وجود اقوام متعدد، ایجاد دولت مرکزی را با دشواری روبه‌رو می‌کند؛ بنابراین تمرکز قدرت مانعی بزرگ محسوب می‌شود. این مسئله از نظر پیامبر(ص) دور نبود و براساس شرایط یثرب از همان ابتدا به تشکیل دولتی نیمه‌متمرکز اقدام فرمود. در ایران نیز برای نیل به تمام اهداف انقلاب بهتر است که از تمرکز قدرت در مرکز کاسته شود.

سوم، بنا بر اینکه جمعیت درخور توجهی از مهاجران که سابقه گرایش ایشان به اسلام مقدم بر

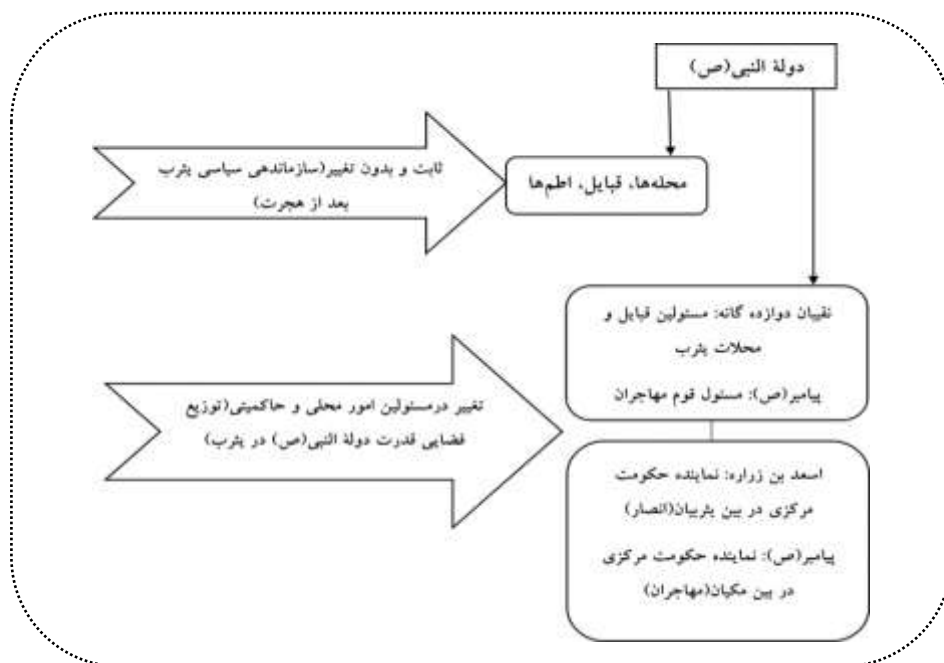
انصار بود، همراه رسول‌الله(ص) هجرت کردند، لکن تعیین نقیبان از میان آن‌ها صورت نگرفت و توجه به تقسیمات جغرافیایی شهری و انسانی از جانب پیامبر(ص) در این امر درخور توجه است. باینکه نقیبان نومسلمان بودند، تا پایان دوران مدیریت پیامبر(ص) بر مدینه‌النبی فعال بودند و انتخاب آن‌ها به خود اهالی یثرب واگذار شد.

نمودار ۴. نمایندگان حکومت محلی در دولۃ‌النبی(ص)

در الگوی متمرکز فعلی در ایران، همهٔ امور حاکمیتی و محلی توسط ادارات محلی و نمایندگان حکومت مرکزی در سطح محلی انجام می‌گیرد و مردم هر محل نقشی در ادارهٔ امور شهرها و روستاهای خود ندارند. در الگوی نیمه‌متمرکز مطلوب، آن مراکزی که به نصب حکومت مرکزی، مسئول انجام امور حاکمیتی هستند، در امور خدمات محلی دخالت نمی‌کنند؛ بلکه نماینده‌هایی که از طرف مردم برای این امر انتخاب می‌شوند، با عنوان حکومت محلی به انجام امور محلی اقدام می‌کنند. منظور از تمرکززدایی در امور محلی، همان واگذار کردن اختیارات به حکمرانی‌های محلی به شکل کاملاً قانونی است، نه فقط از طریق ابلاغ آیین‌نامه‌ها و در این صورت است که موج‌های بازگشت به تمرکزگرایی کاهش پیدا می‌کند (قالیاف، ۱۳۹۶، ص ۲۴۰).

با تشکیل دولت اسلامی به سرعت تحولاتی رخ داد، ازجمله ساختن اطم متوقف شد (احمدالعلی، ۱۳۸۱، ص ۱۹۰) و این نشان از قدرت واحده در شهر داشت. حضرت(ص) یکی از نقیبان به نام اسعدبن زراره را بزرگ و نماینده محلات در حکومت مرکزی مشخص فرمود (حمیدالله، ۱۳۷۴، ص ۹۲). خود رسول الله(ص) نماینده مهاجران در دولت محسوب می شدند. حضرت در کنار مسئولیت دولت اسلامی آن روز، مسئولیت اداره امور مهاجران و نماینده ایشان در دولت اسلامی بودند. به علت جمعیت محدود یثرب در آن دوران، قطعاً یک نماینده از بین اهالی یثرب در دولت مرکزی کافی بود. این تفکیک مسئولان امور محلی و حاکمیتی، طبق روایت پیامبر اکرم(ص) و نیز استنادات تاریخی، همچون پیمان نامه های شکل گیری حکومت ازجمله پیمان عقبه دوم کاملاً مشخص است. حکومت پیامبر(ص) نمونه ای کامل از الگوی اولیه و مطلوب مدیریت دولت به شمار می آید. رسول الله(ص) توانست نیروهای واگرای قبیله ای را به نیروهای همگرا در دولت خود تبدیل کند و رسمیت بخشد، به نحوی که به سرعت شهری با سازه تمدنی به نام مدینه النبی(ص) متمایز از یثرب تأسیس کرد (حافظنیا و همکاران، ۱۳۹۶).

نمودار ۵. دولت نیمه متمرکز پیامبر(ص)

البته مساحت و جمعیت ایران با یثرب قابل مقایسه نیست؛ اما اصول تشکیل دولت حضرت رسول(ص) الگویی متناسب برای اصلاح جامعه با دولت مطلوب است. باید توجه داشت اگر بنا بر دولت‌سازی باشد، باید الگویی پی‌ریزی شود که جامعه‌سازی به دنبال آن محقق شود و این جز با مشارکت اصولی و صحیح مردم در اداره جامعه توسط دولت به وقوع نمی‌پیوندد. این روش پیامبر(ص) بعد از فتوحات بیشتر نیز ادامه داشت؛ مثلاً با فتح مکه ایشان فقط دو نماینده، عتّاب بن اسید و معاذ بن جبل، تعیین فرمود (رامیار، ۱۳۹۷، ص ۸۸). مکه با آن‌همه قبیله و جمعیت در دولت مردمی پیامبر(ص) نمایندگان محدودی داشت؛ چراکه بنای حضرت(ص) بر تمرکز شدید قدرت مرکزی نبود.

۶. ارتباط میان آموزه‌های قرآنی و مدل دولت نیمه‌متمرکز

آنچه از بررسی آموزه‌های قرآنی و حکومت نبوی(ص) به دست آمد، نشان می‌دهد که تمرکز قدرت در یک نقطه مرکزی و عدم تفکیک مسئولیت‌های حاکمیتی از امور محلی، برخلاف اصول قرآنی و سنت نبوی است. در قرآن کریم بر مدیریت مشارکتی و توزیع مسئولیت‌ها میان امت و حاکمان تأکید شده است. برای نمونه، آیاتی مانند: «وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۸) که بر مشورت و تصمیم‌گیری جمعی تأکید دارد و «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر: ۷) که تمرکز ثروت و قدرت را در دست گروه خاصی نفی می‌کند، نشان می‌دهد ساختار حکمرانی مطلوب در اسلام به توزیع متوازن قدرت دولت و غیرمتمرکز بودن آن دلالت دارد. همچنین، در بررسی مدل حکومتی پیامبر(ص) مشاهده شد که ایشان با انتخاب سرپرستان محلی از میان مردم یثرب، در عمل الگویی را پیاده‌سازی کردند که به‌جای یک دولت کاملاً متمرکز، ساختاری نیمه‌متمرکز و متکی بر تفویض اختیارات به مقامات محلی داشت. این الگو دقیقاً با اصول تمرکززدایی قدرت در نظریه دولت نیمه‌متمرکز انطباق دارد.

بنابراین، تحلیل آموزه‌های قرآنی و سیره نبوی(ص) به‌وضوح نشان می‌دهد که ساختار دولت مطلوب اسلامی، نه کاملاً متمرکز و نه کاملاً فدرال، بلکه «نیمه‌متمرکز» است. این مدل با کاهش میزان رانت در نظام اجرایی، افزایش مشارکت مردم در امور محلی و تقویت ساختارهای تعاملی و افزایش پاسخگویی، می‌تواند الگویی عملی برای اصلاح دولت‌سازی در ایران براساس اهداف انقلاب اسلامی باشد.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل چالش‌های ساختاری دولت ایران و ارائه راهکارهایی مبتنی بر قرآن و سیره نبوی(ص) برای برون‌رفت از این چالش‌ها انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد رانت‌خواری و تمرکزگرایی دو چالش اصلی هستند که کارآمدی و عدالت در نظام حکمرانی را به شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند. با بررسی آموزه‌های قرآن و سیره نبوی(ص)، این پژوهش به این نتیجه رسیده است که مدل حکمرانی نیمه‌متمرکز می‌تواند به مثابه الگویی کارآمد برای کاهش رانت‌خواری و تمرکزگرایی و تحقق اهداف دولت‌سازی در طراز انقلاب اسلامی در اولویت اجرا قرار گیرد. این مدل با تفکیک امور محلی از امور حاکمیتی و مشارکت مردم در تصمیم‌گیری، به چابک‌سازی دولت، افزایش کارآمدی و پاسخگویی و تقویت عدالت اجتماعی کمک می‌کند. نوآوری این پژوهش در به دست دادن یک مدل حکمرانی اسلامی مبتنی بر منابع دینی و تطبیق آن با چالش‌های موجود در نظام حکمرانی ایران است. با این حال، اجرای این مدل نیازمند عزم جدی و برنامه‌ریزی دقیق است و ممکن است با چالش‌هایی همچون مقاومت نهادهای موجود و فقدان زیرساخت‌های لازم مواجه شود. با وجود این، با توجه به مزایای متعدد این مدل و اهمیت آن در تحقق اهداف انقلاب اسلامی، می‌توان آن را الگویی راهبردی برای اصلاح ساختار دولت در ایران در نظر گرفت. یافته‌های این پژوهش می‌تواند برای سایر کشورهایی که با چالش‌های مشابه مواجه هستند، مفید واقع شود و الگویی موفق در زمینه دولت‌سازی اسلامی باشد. براساس یافته‌های این پژوهش، می‌توان راهکارهای پیشنهادی زیر را برای اصلاح ساختار حکمرانی ایران در راستای کاهش تمرکزگرایی و عدم اتکا به درآمدهای رانتی ارائه کرد:

۱. کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و اصلاح نظام مالیاتی

توسعه نظام مالیاتی عادلانه و شفاف: به جای اتکا به درآمدهای نفتی، لازم است ساختار مالیاتی کشور اصلاح شود تا مالیات‌های تصاعدی و عادلانه جایگزین درآمدهای رانتی شوند که نیازمند ایجاد زیرساخت‌های نظارتی دقیق و جلوگیری از فرار مالیاتی است.

تقویت تولید و صادرات غیرنفتی: دولت باید با ارائه تسهیلات به صنایع تولیدی، حمایت از کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی، میزان وابستگی به درآمدهای نفتی را کاهش دهد.

ایجاد صندوق توسعه ملی مستقل از دولت: برای جلوگیری از مصرف بی‌رویه درآمدهای نفتی در بودجه جاری، پیشنهاد می‌شود سازکاری مستقل برای مدیریت این منابع طراحی شود تا درآمدهای حاصل از فروش نفت، صرف سرمایه‌گذاری در بخش‌های زیرساختی و تولیدی شود.

۲. تمرکززدایی در نظام اداری

انتقال اختیارات اجرایی به استان‌ها و شهرها: باید از مدل تمرکززدایی دولت نبوی (ص) الهام گرفت و امور اجرایی و اداری کشور به سطح محلی واگذار شود. برای مثال، استان‌ها و شهرها باید اختیار برنامه‌ریزی و هزینه‌کرد بودجه‌های خود را داشته باشند.

تقویت نقش شوراهای اسلامی شهر و روستا: نهادهای محلی باید در تصمیم‌گیری‌های اجرایی و اقتصادی اختیارات بیشتری داشته باشند. لازم است که شوراهای اسلامی در مدیریت منابع و اجرای پروژه‌های عمرانی و اقتصادی در سطح محلی نقش مؤثرتری ایفا کنند. این امر نیاز به قوانین مصوب قوای مقننه و مجریه و نه صرفاً ابلاغ آیین‌نامه‌ها دارد.

ایجاد نظام حکمرانی چندسطحی: دولت مرکزی باید بر امور حاکمیتی نظارت کند اما در مقابل، مدیریت مسائل محلی را به نهادهای محلی بسپارد. این تفکیک به کاهش بوروکراسی دولت کمک خواهد کرد. هنگامی که مردم بخش‌های فروملی و محلی مسئولیت داشته باشند، نیازی نیست دولت مرکزی در هر مسئله‌ای هرچند جزئی پاسخگو و مسئول باشد.

۳. اصلاح نظام توزیع منابع و کاهش فساد ناشی از تمرکزگرایی

شفاف‌سازی فرایند تخصیص بودجه‌های دولتی: دولت باید بودجه‌های عمومی را به صورت شفاف و در دسترس عموم قرار دهد تا زمینه فساد و سوءاستفاده کاهش یابد.

ایجاد سامانه‌های نظارت بر عملکرد مدیران محلی: نظام نظارتی هوشمند و مردمی برای پایش عملکرد مسئولان محلی طراحی شود تا از انحراف بودجه‌ها و ایجاد حلقه‌های فساد جلوگیری شود.

۴. الگوبرداری از مدل حکومتی پیامبر (ص) در دولت‌سازی نیمه‌متمرکز

انتخاب نمایندگان محلی از دل جوامع محلی: همان‌طور که پیامبر (ص) با تعیین نقیبان محلی،

حکمرانی را به سطح جامعه بردند، در ایران نیز باید مسئولیت‌های اجرایی به مدیرانی واگذار شود که در همان نقاط پیوسته جغرافیایی ریشه دارند. این امر در کاندیداتوری شوراهای شهر و روستا و انتخاب استانداران و فرمانداران باید لحاظ شود. اصلاح قانون انتخابات شهردار از دمرحله‌ای به تک‌مرحله‌ای پیشنهاد می‌شود.

ایجاد مشورت‌های مردمی در تصمیم‌گیری‌های محلی: دولت باید نظام مشورت مردمی مانند سیره نبوی(ص) را در سیاست‌گذاری‌های محلی تقویت کند. در همه امور اجتماعی ملی و محلی همه‌پرسی‌هایی برقرار شود؛ البته نه به شکل انتخابات بلکه با کمک سازمان آمار و مرکز پژوهش‌های مجلس، آمارهایی کیفی، طراحی و آرای مردمی احصا و در تصمیم‌گیری‌ها دخیل شود.

اصلاح ساختار حکمرانی در ایران به سمت دولت نیمه‌متمرکز و کاهش رانت‌جویی، نه یک ضرورت مدیریتی که ضرورتی دینی و انقلابی نیز هست. تجربه دولت‌النبی(ص) نشان می‌دهد که مدیریت مشارکتی و تفویض اختیار به نهادهای محلی، موجب کارآمدی بیشتر دولت و سبب ایجاد همبستگی اجتماعی و عدالت اجرایی و در نتیجه جامعه‌سازی اسلامی می‌شود.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان تضاد منافی اعلام نکرده‌اند.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن سیده، علی بن اسماعیل (۱۴۲۱). *المحکم والمحیط الاعظم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن کثیر، ابی الفداء اسماعیل (۱۴۱۹). *البدایة و النهایة*. بیروت: دارالمعرفة.

- ابوالفتحی، غلام (۱۳۷۱). درباره نظام اداری. تحول/اداری، شماره ۱، ۴۲-۵۲.
- احمدالعلی، صالح (۱۳۸۱). دولت رسول خدا(ص)، ترجمه هادی انصاری. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- اسحاقی، سیدحسین (۱۳۹۳). مؤلفه‌های مدیریت جهادی. قم: هاجر.
- بستانی، فواد افرام (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. تهران: اسلامی.
- بهروزی لک، غلامرضا، و رنجبر، محمدرضا (۱۳۹۷). فرایند دولت‌سازی نبوی در سوره‌های مکی مبتنی بر تفسیر تنزیلی. سیاست متعالیه، شماره ۲۱، ۷-۲۴.
<https://doi.org/10.22034/sm.2018.32302>
- پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۸۶). فرهنگ جغرافیای سیاسی، تهران: انتخاب.
- جاویدی، رقیه (۱۴۰۱). الگو و نظریه کارآمدی دولت اسلامی با رویکرد تمدنی و تطبیق بر دلالت‌های عملی آن از دیدگاه امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری. مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، شماره ۹، ۵۳-۹۶.
<https://doi.org/10.22070/nic.2022.15510.1150.96-53>
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). تفسیر تسنیم (ج ۴ و ۶ و ۸). قم: اسراء.
- ----- (۱۳۸۷). تفسیر تسنیم (ج ۹). قم: اسراء.
- ----- (۱۴۰۱). تفسیر تسنیم (ج ۶۰). قم: اسراء.
- ----- (۱۴۰۱). تفسیر تسنیم (ج ۶۲). قم: اسراء.
- ----- (۱۳۷۹). تفسیر موضوعی. قم: اسراء.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد (۱۳۷۸). دولت، نفت و توسعه اقتصادی در ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، جان‌احمدی، فاطمه، و آتشی، عهدیه (۱۳۹۶). الگوی مدیریت سیاسی فضا در عهد پیامبر اکرم(ص). پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، شماره ۱۰، ۱-۲۰.
<https://doi.org/10.22067/pg.v2i8.63614>

- حمیدالله، محمد (۱۳۷۴). نامه‌ها و پیمان‌های سیاسی حضرت محمد(ص) و اسناد صدر اسلام، ترجمه سید محمد حسینی. تهران: سروش.
- خامنه‌ای، سیدعلی، مجموعه بیانات. www.khamenei.ir
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالقلم.
- رامیار، محمود (۱۳۹۷). تاریخ قرآن. تهران: جهاد دانشگاهی.
- رشیدزاده، فتح الله (۱۳۹۴). فرماندهی و مدیریت جهادی در اندیشه فرماندهی معظم کل قوا، تهران: آجا.
- زرگری نژاد، غلامحسین (۱۳۹۱). تاریخ صدر اسلام، تهران: سمت.
- سالاریه، احمد (۱۳۸۹). الگوی احسن، تهران: ناجی نشر.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۸). فرازهایی از تاریخ پیامبر اسلام، تهران: مشعر.
- شوکتی احمدآباد، مصطفی، و حسنی، پرخیده (۱۳۸۵). فراتحلیل چیست؟ مراقبت‌های نوین، شماره ۳، ۱۵-۲۰.
- صادقی، الهه؛ موحدی، سمانه (۱۴۰۲). مبانی و شاخص‌های دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای. دولت‌پژوهی، شماره ۳۳، ۱۹۵-۲۲۲.
<https://doi.org/10.22054/tssq.2023.71453.1364>
- طاهری، ابوالقاسم (۱۳۷۲). حکومت‌های محلی و عدم تمرکز، تهران: قومس.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبری، محمدبن جریر (۱۳۷۵). تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: اساطیر.
- عاطف‌الزین، سمیع (۱۳۷۹). محمد در مکه، ترجمه مسعود انصاری. تهران: جام.
- فهیمی، میترا، و ابویی اردکان، محمد (۱۳۹۳). بررسی قابلیت روش فراتحلیل در شناسایی متغیرهای پیش‌بینی و رشکستگی. بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، شماره ۷۶، ۱۸۹-۲۱۰.
<https://doi.org/10.22059/acctgrev.2014.50776>

- فیرحی، داود (۱۳۸۵). دولت-شهر پیامبر(ص). حقوق، شماره ۲۳۶، ۱۸۳-۲۳۶.
<https://jflps.ut.ac.ir/article25168html>
- قالیباف، محمدباقر (۱۳۸۷). حکومت محلی یا استراتژی توزیع فضایی قدرت سیاسی در ایران، تهران: امیرکبیر.
- قالیباف، محمدباقر (۱۳۹۶). تمرکزگرایی و تمرکززدایی در ایران به سوی طراحی الگوی نیمه متمرکز، تهران: دانشگاه تهران.
- قالیباف، محمدباقر، و پوینده، محمدهادی (۱۳۹۹). مروری بر مفاهیم جغرافیای انسانی، تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- گودرزی، غلامرضا، رقیبی، المیرا و پوینده، محمدهادی (۱۴۰۰). بررسی نقش مدیریت جهادی در توسعه کشورها مبتنی بر نهادهای جغرافیایی. راهبرد توسعه، شماره ۶۶، ۱۷۸-۲۰۹.
<http://rahbord-mag.ir/Article31997>
- لوسانی، جیامو کو (۱۳۷۴). درآمد ثابت نفتی: بحران مالی دولت و گرایش به دموکراسی، خاورمیانه. شماره ۲، ۴۲۳-۴۶۲.
<https://cmess.sinaweb.net/article152084html>
- محمدی نسب، مهدی (۱۳۹۰). کاربرد روش تحقیق تاریخی در مطالعه مدیریت، روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۶۶، ۱۱۷-۱۴۰.
<https://method.rihu.ac.ir/article365html>
- مرتضی زبیدی، محمد بن محمد (۱۴۱۴ق). تاج العروس، بیروت: دارالفکر.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی خمینی، روح‌الله، مجموعه بیانات، www.emam.ir.
- میرترابی، سعید (۱۳۹۱). درآمدی بر اقتصاد سیاسی نفت و مسائل نفت ایران، تهران: قومس.
- میرحیدر، درّه (۱۳۷۱). مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: سمت.

- نبوی، مرتضی (۱۳۹۴). جمهوری اسلامی ایران و چالش‌های کارآمدی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- النجار، محمدبن محمود (۱۹۵۶). *الدرة الثمينة فی تاریخ المدینة*، قاهره.
- نصیری حامد، رضا، و مذهبی، سارویه (۱۴۰۱). دو گانه انقلابی گری و دولت‌سازی در جمهوری اسلامی با تأکید بر دولت‌های نهم و دهم. *دولت‌پژوهی*، شماره ۳۲، ۲۹۳-۳۲۲.
<https://doi.org/10.22054/tssq.2023.62066.1123>
- وینست، اندرو (۱۳۷۱). *نظریه‌های دولت*، ترجمه حسین بشیریه. تهران: نی.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۶). *تفسیر راهنما*، قم: بوستان کتاب.
- یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (۱۳۷۴). *تاریخ یعقوبی*، ترجمه محمدابراهیم آیتی. تهران: انتشارات علمی-فرهنگی.
- یوسفی‌راد، مرتضی (۱۴۰۰). کارآمدسازی دولت جمهوری اسلامی و پرسش‌های پیش‌رو در رویکرد تمدن‌ساز فلسفه سیاسی اسلامی. *مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، شماره ۸، ۵۷-۸۴.
<https://nic.shahed.ac.ir/article/10.22070/nic.2022.15487.1145>

References

- Holy Quran
- Ali ibn Ismail, I. (2002). *Al-muhkam & Al-Muhit Al-Azam*, Beirut, Dar Al-Kutub Al-Ilmiyah [In Persian].
- Abu Al-fida Ismail, I. (1999). *Al-Bidayah wa Al-Nihayah*, Beirut, Dar Al-Ma'rifah [In Persian].
- Abolfathi, G. (1992). *On Administrative System*, Administrative Transformation, No1, 42-52 [In Persian].
- Ahmad Al-Ali, S. (2002). *The State of the Messenger of God* (PBUH). translated by Hadi Ansari, Qom, Research Institute of Hawzah and University [In Persian].

- Atef-al-Zain, S. (2000). *Muhammad in Mecca*, translated by Masoud Ansari, Tehran, Jam [In Persian].
- Al-Najjar, M. (1956). *Al-Durra al-Thaminah in the History of the City*, Cairo [In Persian].
- Boustani, F. (1996). *Abjad Culture*, Tehran: Islamic [In Persian].
- Behrooz Lak, G., & Ranjbar, M. (2018). The Process of Prophetic State-Building in Meccan Surahs Based on Descriptive Interpretation, *Elevated Politics*, No21. 7-24. <https://doi.org/10.22034/sm.2018.32302> [In Persian].
- Fahimi, M., & Abouei Ardakan, M. (2014). Examining the Capability of Meta-Analysis Method in Identifying Predictive Variables of Bankruptcy, *Accounting and Auditing Studies*, No76. 189-210. <https://doi.org/10.22059/acctgrev.2014.50776> [In Persian].
- Firahi, D. (2006). The City-State of the Prophet (PBUH). *Rights*, No236. 183-236. <https://jflps.ut.ac.ir/article25168html> [In Persian].
- Ghalibaf, M. (2008). *Local Governance or the Strategy of Spatial Distribution of Political Power in Iran*, Tehran, Amir Kabir [In Persian].
- Ghalibaf, M. (2017). *Centralization and Decentralization in Iran Towards Designing a Semi-Centralized Model*, Tehran, University of Tehran [In Persian].
- Ghalibaf, M., & Pouyandeh, M. (2020). *A Review of Concepts in Human Geography*, Tehran, Iranian Geopolitical Association [In Persian].
- Ghorashi, A. (1992). *Dictionary of the Quran*, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyyah [In Persian].
- Ghodrati, G., Raqibi, A., & Pouyandeh, M. (2021). Examining the Role of Jihadi Management in the Development of Countries Based on Geographical Institutions. *Development Strategy*, No 66, 178-209. <http://rahbord-mag.ir/Article/31997> [In Persian].
- Hajjiousefi, A. (1999). *Government, Oil, and Economic Development in Iran*, Tehran, Center for Islamic Revolution Documents [In Persian].
- Hafezniya, M., Jan Ahmadi, F., & Atashi, A. (2017). A Model of Political Space Management in the Era of the Prophet Muhammad (PBUH). *Political Geography Research*, No10. 1-20. <https://doi.org/10.22067/pg.v2i8.63614> [In Persian].

- Hossein Khamenei, A, Collection of Statements, www.khamenei.ir [In Persian].
- Hamidullah, M. (1995). *Letters and Political Treaties of Prophet Muhammad (PBUH) and Documents of Early Islam*, translated by Seyyed Mohammad Hosseini, Tehran, Soroush [In Persian].
- Hashemi Rafsanjani, A. (2007). *Guide Interpretation*, Qom, Bustan Ketab [In Persian].
- Ishaqi, H. (2014). *Components of Jihadi Management*, Qom, Hajar [In Persian].
- Javadi Amoli, A. (2006). *Tafsir Tasnim* (Vol. 4, 6, and 8). Qom, Asra [In Persian].
- Javidi, R. (2022). Model and Theory of the Efficiency of the Islamic State with a Civilizational Approach and Its Practical Implications from the Perspective of Imam Khomeini (RA) and the Supreme Leader, *Fundamental Studies of the New Islamic Civilization*, No9. 53-96. <https://doi.org/10.22070/nic.2022.15510.1150> [In Persian].
- Luciani, G. (1995). Oil Revenues: Government Financial Crisis and the Trend Towards Democracy, *Middle East*, No2. <https://cmess.sinaweb.net/article152084html> [In Persian].
- Mohammadi Nasab, M. (2011). The Application of Historical Research Methods in the Study of Management, *Methodology of Human Sciences*, No66. 117-140. <https://method.rihu.ac.ir/article365html> [In Persian].
- Morteza Zobeydi, M. (1993). *Taj al-Arous*, Beirut, Dar al-Fikr [In Persian].
- Makarem Shirazi, N. (1995). *Sample Interpretation*, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyyah [In Persian].
- Mousavi Khomeini, R. Collection of Statements, www.emam.ir [In Persian].
- Mir-Torabi, S. (2012). *An Introduction to the Political Economy of Oil and Oil Issues in Iran*, Tehran, Qomus [In Persian].
- Mir-Haidar, D. (1992). *Foundations of Political Geography*, Tehran, Samt [In Persian].
- Nabavi, M. (2015). *The Islamic Republic of Iran and the Challenges of Efficiency*. Tehran: Research Institute for Culture and Thought.

- Nasiri Hamid, R; Mazhabi, S. (2022). The Duality of Revolutionism and State-Building in the Islamic Republic with Emphasis on the Ninth and Tenth Governments, *Government Research*, No32. 293-322. <https://doi.org/10.22054/tssq.2023.62066.112> [In Persian].
- Pishgahi-Fard, Z. (2007). *Political Geography Culture*, Tehran, Entekhab [In Persian].
- Qaraati, M. (2004). *Tafsir-e Noor*. Tehran: Cultural Center Lessons from the Quran [In Persian].
- Ragheb Isfahani, H. (1992). *Vocabulary of the Quran*, Beirut, Dar al-Qalam [In Persian].
- Ramyar, M. (2018). *History of the Quran*, Tehran, Jihad University [In Persian].
- Rashid Zadeh, F. (2015). Command and Jihad Management in the Thought of the Supreme Commander of the Armed Forces, Tehran, AJA [In Persian].
- Sadeghi, A., & Samaneh, M. (2023). Foundations and Indicators of Islamic Government from the Perspective of Ayatollah Khamenei. *Government Studies*, No33, 195-222. <https://doi.org/10.22054/tssq.2023.71453.1364> [In Persian].
- Salariyeh, A. (2010). *The Best Model*, Tehran, Najee Publishing [In Persian].
- Sobhani, J. (2009). *Highlights from the History of the Prophet of Islam*, Tehran, Mashar [In Persian].
- Shokati Ahmadabad, M., & Parkhideh, H. (2006). What is meta-analysis, *modern care*. No3. 15-20 [In Persian].
- Taheri, A. (1993). *Local Governments and Decentralization*, Tehran, Ghomes [In Persian].
- Tabatabai, M. (1998). *Al-Mizan in the Interpretation of the Quran*, Qom, Islamic Publications Office of the Society of Teachers of Qom Seminary [In Persian].
- Tabari, M. (1996). *History of Tabari*, translated by Abolghasem Payandeh, Tehran, Asatir [In Persian].

- Vincent, A. (1992). *Theories of the State*, translated by Hossein Bashiriyeh, Tehran, Ney [In Persian].
- Yaqoubi, A. (1995). *The History of Yaqoubi*, translated by Mohammad Ibrahim Ayati, Tehran, Scientific-Cultural Publications [In Persian].
- Yousefi Rad, M. (2021). The Efficiency of the Islamic Republic Government and the Upcoming Questions in the Civilization-Building Approach of Islamic Political Philosophy, *Fundamental Studies of the New Islamic Civilization*, No8. 57-84.
<https://nic.shahed.ac.ir/article/10.22070/nic.2022.15487.1145> [In Persian].
- Zargari Nejad, GH. (2012). *History of Early Islam*, Tehran, Samt [In Persian].